

Het kasteel van Grave in de 16e en 17e eeuw

DOOR

H. W. BOEKWIJF

Van het kort voor 1694 gesloopte kasteel van Grave is 16e en 17e eeuws bronnenmateriaal bewaard gebleven, dat ons enig inzicht geeft in de bouwgeschiedenis van dit complex vanaf het begin van de 16e eeuw. In onderstaande bijdrage zal aan de hand van deze gegevens een aanzet worden gegeven voor een papieren reconstructie van dit kasteel, dat waarschijnlijk nog voor een belangrijk deel in het Graafse bodemarchief bewaard zal zijn gebleven op het terrein van het huidige gevangeniscomplex 'de Raam'.

De directe aanleiding voor een verkenning van het bovengenoemde bronnenmateriaal vormde een bouwhistorische inventarisatie van deze gevangenis, welke in de periode 1984-1986 in opdracht van de Rijksgebouwendienst werd verricht in het kader van de documentatie van monumenten in Rijksbezit.¹

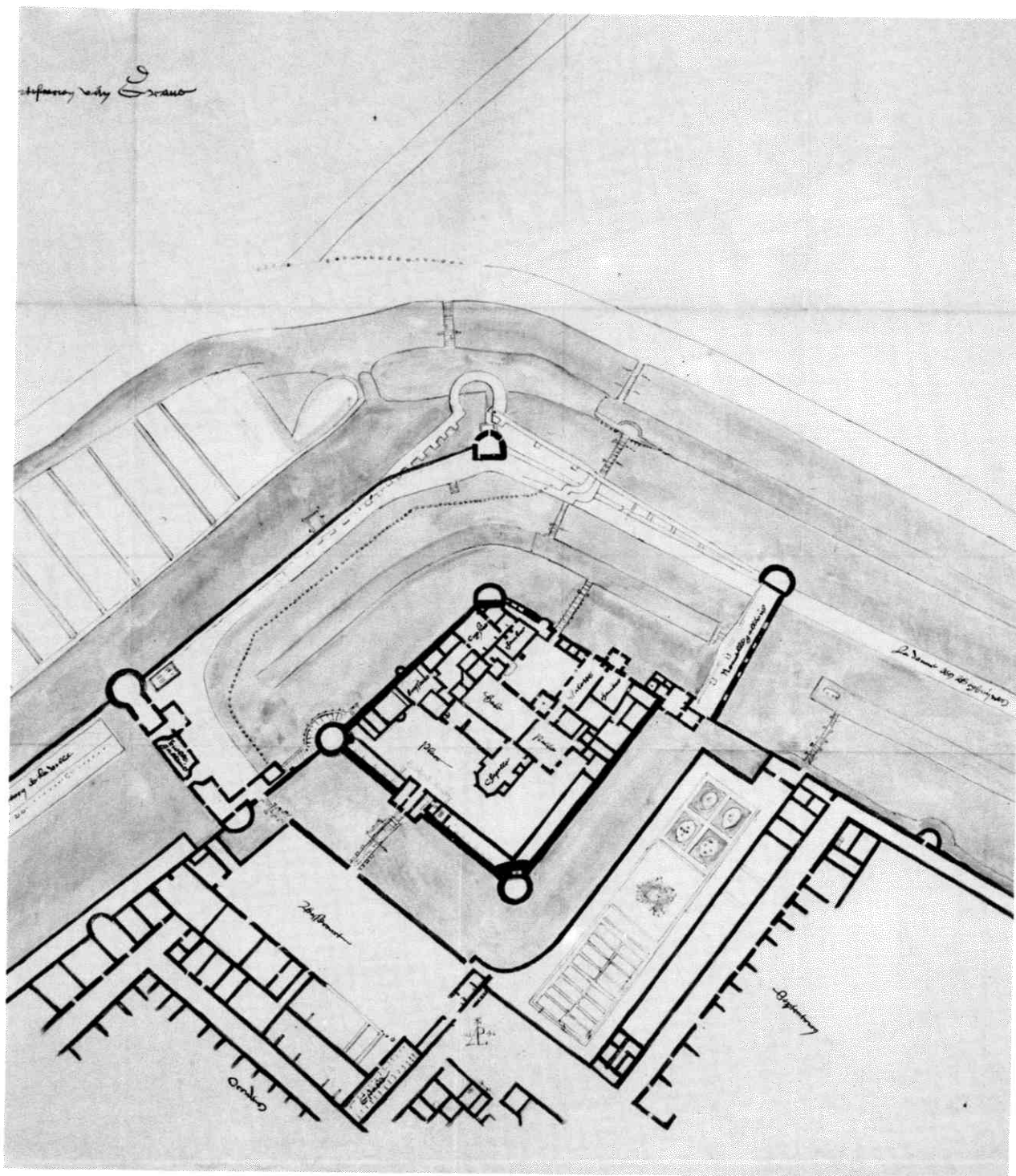
Een eerste globale bouwhistorische waarneming ter plaatse wees destijds uit dat een groot deel van het huidige hoofdgebouw van de gevangenis, welke sinds respectievelijk het einde van de 17e en 19e eeuw een eerdere functie heeft gehad van militair arsenaal en psychiatrische kliniek, ouder van oorsprong zou kunnen zijn dan tot dusver werd aangenomen. Grote delen van het opgaande metselwerk, bestaande uit een combinatie van baksteen met speklagen van mergel wijzen op een vroegere datering dan eind 17e eeuw. Deze aanname wordt bevestigd door de archivalia: uit de Resolutieën van de Raad van State van het jaar 1675 blijkt dat gebouwen in de voorhof van het slot werden gerepareerd.² Zij werden vervolgens in gebruik genomen als militair magazijn. De overige delen van het kasteel werden gesloopt vóór 1694³ en begraven onder een 'kat', een binnen de nieuw aangelegde bastionnering opgeworpen aarden verdedingswerk ter bescherming van het arsenaalterrein en opstelplaats voor geschut.

De ons momenteel nog resterende kasteelbebouwing omvat drie aaneengeschaalde voormalige bedrijfsgebouwen in de voorhof van het kasteel, bestaande uit een langgerekt gebouw met twee korte zijvleugels, welke op basis van een verder bronnenonderzoek voor een groot deel konden worden gedateerd in de eerste helft van de 16e eeuw, een periode waarin het kasteel ingrijpend werd

vernieuwd in opdracht van Floris van Egmond, graaf van Buren. Deze was sinds 1517 pandheer van het kasteel, dat in bloot eigendom behoorde aan Karel V. Met het oog op de voortdurende oorlogsdreiging met Gelre werd in het begin van de 16e eeuw een groot aantal kastelen versterkt in het grensgebied van het hertogdom Brabant. Rombout II Keldermans speelde als bouwmeester van Karel V een belangrijke rol in deze bouwcampagnes.⁴ Er zijn ook redenen om aan te nemen dat hij tot zijn dood in 1531 als vaste adviseur van graaf Floris van Egmond heeft gewerkt.⁵ In opdracht van Floris maakte hij bijvoorbeeld ontwerpen voor een verbouwing van diens kasteel in Leerdam.

Van de bouwkundige aanpassingen van het Graafse kasteel, welke hebben plaatsgevonden tussen 1515 en 1541, zijn gedetailleerde bouwrekeningen bewaard gebleven in het Rijksarchief van Brussel,⁶ dit naar aanleiding van het feit dat de Brabantse regering in Brussel financieel participeerde in het project. Een overzicht van de rekeningen is gepubliceerd door H. B. M. Essink.⁷ Diens naspeuringen leidden ondermeer tot de vondst dat enkele delen van het kasteel tussen vóór 1536 werden verbouwd onder leiding van Alexander Pasqualini. Deze bouwmeester is van grote invloed geweest op de totstandkoming van de renaissance-architectuur in de noordelijke Nederlanden en had in opdracht van graaf Floris van Buren ook onder meer ontwerpen geleverd voor de toren te IJsselstein en het slot en kerktoren te Buren. Hij was sinds 1531 in dienst gekomen van de vermogende graaf Floris, vermoedelijk als opvolger van Rombout II Keldermans, al wordt de naam van laatstgenoemde bouwmeester niet vermeld in de Brusselse rekeningen.

Op het Graafse kasteel werden de zogeheten koningszaal of Cuykse kamer ('dairmen rechtfordringhe ende executie doet vanden cuyckschen leenrechten als men die van doen hest') met bijbehorende 'salett' van nieuwe natuurstenen vensters met glasramen voorzien, een nieuwe schouw van witte 'munstersche' (baumberger) steen aangebracht, houten zetels en een houten plafond onder de kapconstructie aangebracht, dat 'seer properlicken' beschilderd werd. De werkzaamheden van Pasqualini werden hierbij als volgt omschreven: '... vurs. coninxsaal of

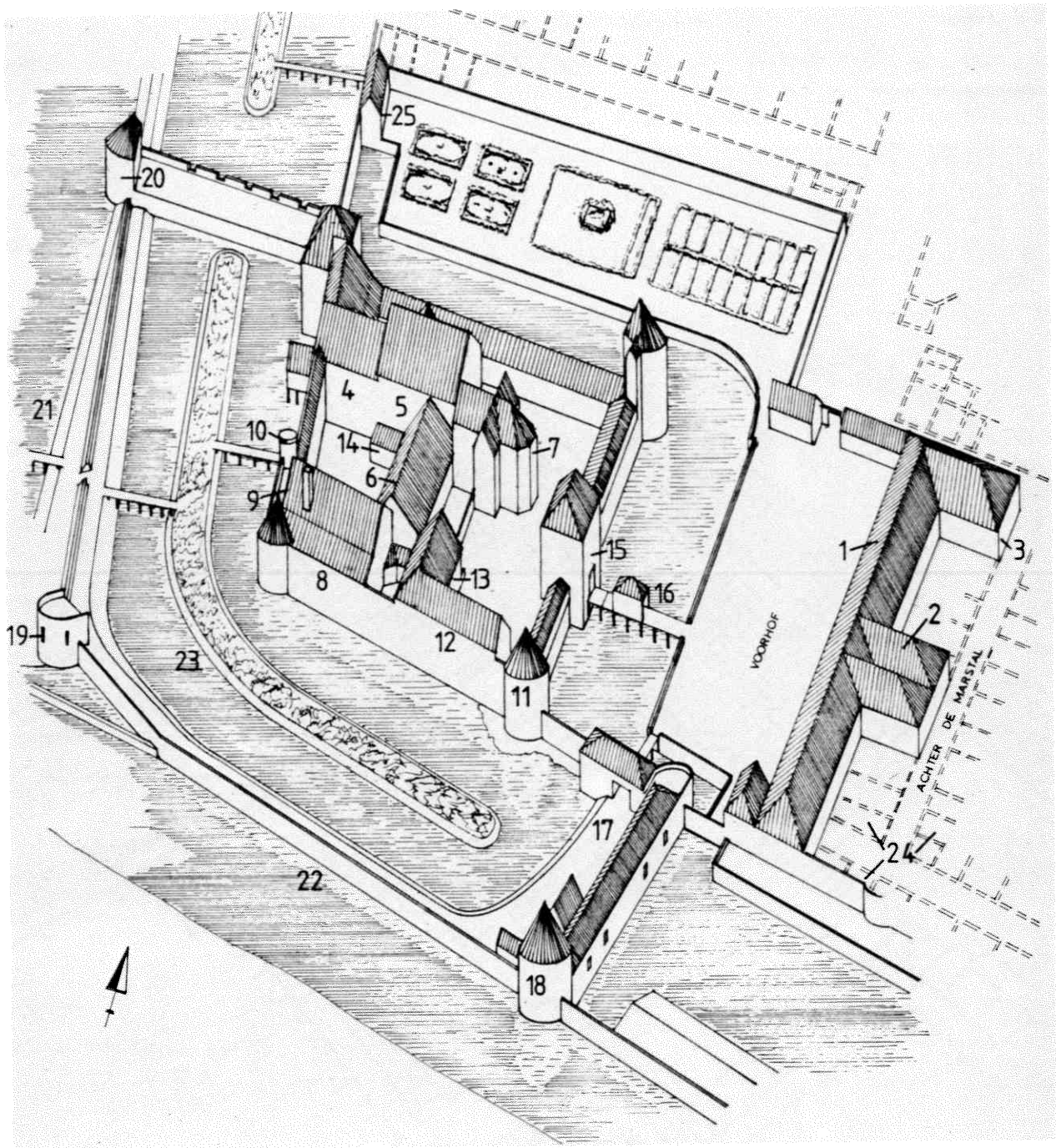

Afb. 1. 19e eeuwse copie van de plattegrond van het Graafse kasteel in 1541: 'Patron vanden fortificatiën van Grave'. R.A.N.B., stamnr. 2463 (uit collectie Cuypers van Veldhoven) Foto: R.A.N.B., 's-Hertogenbosch.

cuycsche kamer met oir salett van beneeden opwärts neerstich doen visiteren overleggen ende estimeeren by meester Alexander de pascalin de bolonia meester werkmā van alle fundatien ende tymmeringhe ons genegen heeren greve van Bueren . . .'.⁹

Het tweede project dat onder toezicht van Pasqualini werd gerealiseerd betrof de inrichting van een 'kamer of

logement staende opten huysse te graeff beneven dat witte toirken', dat zou gaan dienen als logies voor 'enen prince van Brabant, of eenige andere groete personagien'.¹⁰ Bij het betreffende vertrek werd een dubbele garderobe gebouwd. Het interieur werd, geheel in stijl van de renaissance 'properlick op syn antiecke geschildert'.¹¹

Afb. 2. Globale reconstructie van het kasteel van Grave in de eerste helft van de 16e eeuw, gebaseerd op de plattegrond van 1541, de 17e eeuwse tekeningen van o.m. Josua de Grave en Valentijn Klotz en de bouwtekeningen uit de periode 1515-1541. Tek. H. W. Boekwijt.

1. 'groete lange huys', pakhuis, stalling e.d., gebouwd 1534, momenteel in gebruik als gevangenis 'de Raam'.
2. Wagenhuis, gebouwd ca. 1534, momenteel in gebruik als gevangenis 'de Raam'.
3. 'Marstal' (paardestal), gebouwd vóór 1521, momenteel in gebruik als gevangenis 'de Raam'.
4. Koningszaal of Cuykse kamer en salette. Vernieuwd vóór 1536 naar ontwerp van Pasqualini.
5. Gebouw waarin o.m. de grote kapelkamer (vernieuwd ca. 1520-1525) en eetzaal (vernieuwd 1517).
6. Grote zaal. Vernieuwd ca. 1525-1536.
7. Kapel.
8. Keuken. Kleine aanbouw en gang naar grote zaal gebouwd ca. 1520-1525.
9. Kamer voor prins van Brabant. Ingericht vóór 1536 naar ontwerp van Pasqualini.
10. 'Witte toirken'.
11. Gevangentoren, vernieuwd ca. 1517-1520.
12. Maagdenhuis, vernieuwd ca. 1515-1517.
13. Brouwhuis, vernieuwd ca. 1515-1517.
14. Bureau voor de Gravin van Buren, gebouwd 1525.
15. Voorpoort, vernieuwd ca. 1517-1520.
16. Brug met houten poorthuisje en hamei, ca. 1515-1517.
17. Poort, bolwerk en galerij, 1515.
18. Busmeesterstoren, kap vernieuwd 1515.
19. Middelwachterstoren, vernieuwd ca. 1525-1536.
20. Toren in Begijnenwal, muur (galerij) gebouwd ca. 1539-1541.
21. Begijnenwal. Staketsel en borstwering vernieuwd ca. 1517-1520, vernieuwd en verbreed 1525-1536.
22. Walmuur tussen Busmeesterstoren en Middelwachterstoren, vernieuwd 1527. Staketsel vernieuwd ca. 1517-1520.
23. 'Middelwalleken', opgehoogd met uitgebaggerde grond uit binnengracht 1517.
24. Stadshuizen (plattegrond gestippeld), niet behorend bij kasteel.
25. Zomerhuis in kruidhof van het kasteel, gebouwd ca. 1525-1536.

Afgaande op de rekeningen bleef Pasqualini's bijdrage aldus slechts beperkt tot de controle op de verfraaiing van een tweetal representatieve ruimtes. Het is merkwaardig dat geen vermelding is opgenomen over diens mogelijke werkzaamheden als vestingbouwkundige. Het is echter niet ondenkbaar dat Pasqualini ook een adviserende rol heeft gespeeld bij deze aspecten van de verbouwing van het Graafse kasteel (evenals dit wellicht het geval is geweest met diens voorganger Rombout II Keldermans), ook al blijkt dit op geen enkele wijze uit de rekeningen.

Een andere bijzonderheid van de Brusselse rekeningen betrof de vermelding van het aanbrengen van acht gebrandschilderde ramen in de kasteelkapel door Peter Crabeth, vader van de beroemde Goudse glazeniers Dirk en Wouter Crabeth.¹²

De rekeningen uit het jaar 1534 geven een beeld van de oorspronkelijke indeling, functie en architectuur van de nu nog bestaande bebouwing in het voorhof. Hieruit blijkt dat de lange hoofdvlugel, aangeduid als 'lange huys', werd gebouwd ter vervanging van een vervallen 'houten getymer met stroo gedeckt'. Het telde in totaal 17 gebintvakken ('gebonden'), onderverdeeld in drie vakken stalling, drie vakken 'tymerhuys', negen vakken 'hondenhuys' en turfopslag en twee vakken slachthuis. Het totaal had een afmeting van 180 voet (52,30 m) lengte en 33 voet (9,40 m) breedte. De hoogte bedroeg drie gebinten, waaruit de conclusie kan worden getrokken dat het gebouw werd voorzien van een houtskelet. Momenteel is dit niet meer aanwezig. De huidige houten draagconstructies dateren grotendeels uit de arsenaalperiode en later, afgezien van enkele hergebruikte eiken spantonderdelen met getrokken telmerken.

De muren werden gefundeerd op blokken van mergel en, zoals hiervoor vermeld, boven maaiveld opgetrokken in lokaal vervaardigde baksteen met mergelstenen speklagen. De oorspronkelijke vensters werden uitgevoerd in Baumberger ('Münsterse') steen. Uit de rekeningen blijkt voorts dat de architectuur van het lange huis rijker was dan momenteel het geval is. Het pand had vlaamse gevels, welke werden voorzien van ornamenten: uit mergelsteen (Sichem) werden leeuwen, rollen en 'personagiën' vervaardigd, die vervolgens werden beschilderd en het dak werd voorzien van een leidekking. De twee korte zijvleugels van het voorgebouw hadden een functie van wagenhuis en paardestal. Het eerstgenoemde werd min of meer gelijktijdig opgetrokken met de hoofdvlugel en vertoonde een hiermee vergelijkbare architectuur, de paardestal ('marstal') was een reeds bestaand gebouw, dat al in 1521 was voorzien van een nieuwe pleisterlaag.¹³

De Brusselse rekeningen vormen aldus een waardevolle bron van studie van het bouwbedrijf aan het begin van de 16e eeuw. Zij bieden niet alleen enig inzicht in de architectuur, maar vooral ook in de toegepaste soorten bouwmaterialen en hun herkomst.

De geschreven 16e eeuwse gegevens kunnen worden toegevoegd aan een aantal afbeeldingen van het kasteel uit de 16e en 17e eeuw. Met name de tekeningen van Valentijn Klotz en Josua de Grave, die zijn gemaakt vlak na de herovering van Grave in 1674 door de staatse legers op de Franse bezetting, vormen in dit opzicht een betrouwbare bron van informatie. Het slot, dat tussen 1672 en 1674 had gediend als hoofdkwartier van de Franse bevelhebber Chamilly, verkeerde toentertijd in een deplorabele staat ten gevolge van de zware beschietingen tijdens het

Afb. 3. De kasteelkapel, gezien vanuit het zuiden (Valentijn Klotz, 1675). Aan linkerzijde de grote zaal met kruiskozijnen, voorzien van frontonafdekking. Achter de kapel de hoofdvoelgel, waarin o.m. de kapelkamer en eetzaal. Op de achtergrond de noordoostelijke hoektoren met een traptoren (v. Hasselt, nr. 148, *Musées Royaux de Peinture et de Sculpture, Bruxelles*, coll. De Grez, inv. nr. 881). Foto: Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, 's-Hertogenbosch.

beleg van 1674. Deze tekeningen bieden inzicht in de situering en de architectuur van een aantal bouwdelen zoals poorten, torens en de kasteelkapel.

Een belangrijk hulpmiddel bij de interpretatie van de plaats en de functie van een aantal bouwdelen van het kasteel is een 16e eeuwse plattegrond, welke bij het archiefonderzoek ten behoeve van het gevangeniscomplex 'de Raam' werd teruggevonden in het Rijksarchief van de provincie Noord-Brabant. De tekening heeft oorspronkelijk deel uitgemaakt van de collectie Cuypers van Veldhoven en is momenteel ondergebracht in de topografische atlas van dit Brabantse archief. Het betreft een vermoedelijk 19e eeuwse copie van een gedetailleerde plattegrond van het kasteel gedateerd 1541, met andere woorden, vervaardigd kort na de grote bouwcampagne. Intrigerend zijn de initialen 'A. P.' Op deze plattegrond, welke wellicht zouden kunnen worden geïdentificeerd als die van Alexander Pasqualini.¹⁴ (Afb. 1). Deze plattegrond geeft alle bebouwing van het kasteelter-

rein weer en de directe omgeving, waaronder de stadswal. Op de plattegrond is de functie van een aantal gebouwen en verdedigingswerken aangegeven in de Franse taal, hetgeen pleit voor de theorie dat Pasqualini mogelijk de maker is van de tekening, aangezien deze zijn correspondentie doorgaans in het Frans voerde. Op het kasteelterrein worden de volgende zaken genoemd: vieille galerie, nouvelle galerie, bassecourt (voorhof), estable (paardec.q. marstal), place, chapelle, sale (grote zaal), pulle of palle (?), salette, een tweetal chambre's, cuisine (keuken) en brasserie (brouwerij).

Op basis van de geschreven gegevens en de topografische bronnen is in deze bijdrage een poging ondernomen om de situering van diverse ruimtes op het kasteel in de 16e eeuw nader in te vullen (zie afb. 2). De hierop weergegeven conclusies zijn onder meer gebaseerd op de volgende overwegingen:

– De grote zaal ('salle') is zonder enige twijfel te situeren ten zuidwesten van de kapel. Op de 17e eeuwse tekening (afb. 3) van de kasteelkapel is deze aan linkerzijde waarneembaar. Het was blijkbaar een éénlaags gebouw, waarin de voor Pasqualini kenmerkende kruisvensters met een natuurstenen fronton-afdekking waren aangebracht.

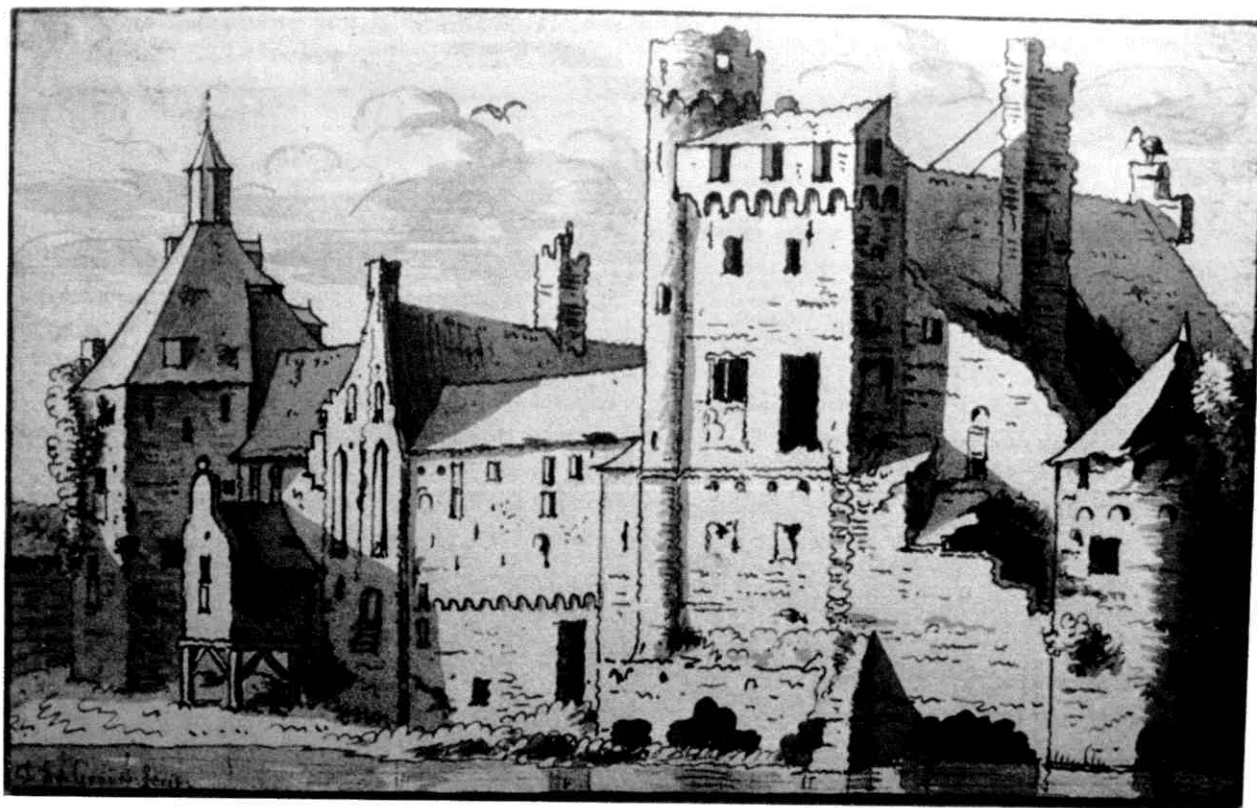
– Ten westen van de kapel bevond zich een hoger, uit meerdere verdiepingen bestaand gebouw (zie afb. 1), waarvan een ruimte op de 16e eeuwse plattegrond is beschreven als 'palle'. In de rekeningen wordt in 1517 vermeld het vernieuwen van de eetzaal met een uitgebouwd tresoor en een orator voor de kapel, die grensde aan de juffrouwenkamer. In latere rekeningen is ook sprake van de grote kapelkamer. De betreffende ruimtes zullen zich waarschijnlijk in dit grotere gebouw hebben bevonden.

– Op de 16e eeuwse plattegrond wordt op het binnenplaatsje ten westen van de grote zaal een min of meer vierkant gebouwtje weergegeven. In de rekeningen van 1525 wordt melding gemaakt van de bouw van een nieuw kamertje naast de grote kamer dat deels werd gebruikt als bureau van de gravin van Buren, deels als garderobe van de grote kapelkamer. Uit het feit dat in de rekeningen sprake is van de toepassing van dakbedekkingsmaterialen, met andere woorden een aanbouw betreft, kan wor-

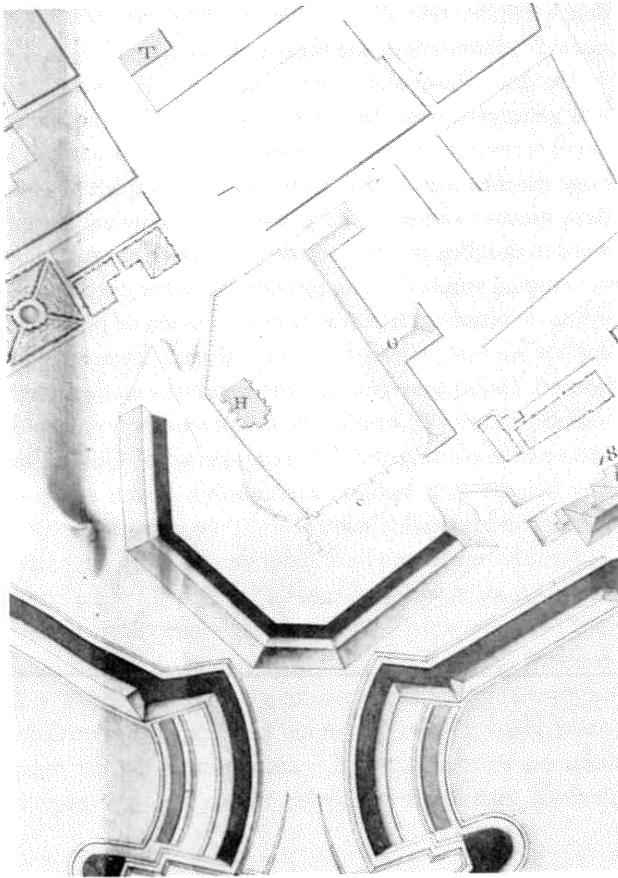
den verondersteld dat dit nieuwe kamertje het voornoemde gebouwtje op de binnenplaats is.

– De door Pasqualini nieuw ingerichte prinsenkamer was gesitueerd naast het 'witte toirken'. Dit (natuurstenen?) torentje kan worden geïdentificeerd als het ronde hoge torentje aan de westzijde van het complex. Tussen deze nieuwe kamer en de koningszaal (Cuykse kamer) werd in dezelfde periode een nieuwe galerij aangelegd ter vervanging van een oude, gescheurde muur die gedeeltelijk in de binnengracht was gestort. Tussen de pijlers onder de nieuwe galerij werd een drietal kamertjes gebouwd. Deze kamertjes, het witte torentje en de nieuwe kamer ('chambre') worden duidelijk weergegeven op de 16e eeuwse plattegrond. De koningszaal of Cuykse kamer bevond zich hoogstwaarschijnlijk boven de op de plattegrond vermelde salette.

– Keuken en brouwhuis bevinden zich op de plattegrond aan de zuidzijde. Tussen 1515 en 1517 werd boven het 'nye brouwhuys' en 'nye meeghdehuys' (dienstmeidenhuis) een verdiepingsvloer aangelegd. Afgaande op de opgegeven maten binnensmuurs (respectievelijk 70 × 28 voet en 50 × 23 voet) en het feit dat deze werkzaamheden tezamen worden vermeld is aangenomen dat het maagdenhuis zich heeft bevonden tussen het weergegeven

Afb. 4. Gezicht op het kasteel (Josua de Grave, 1675), gezien vanuit het noordwesten. Van rechts naar links bevinden zich vermoedelijk achtereenvolgens: de vleugel waarin de keuken en de nieuwe kamer voor de prins van Brabant (op verdiepingsniveau), het 'witte toirken', de galerij, de Cuykse kamer (op verdiepingsniveau) met daaronder salette, een niet nader geïdentificeerde langsvleugel en de vierkante boektoren (v. Hasselt, nr. 143). Foto: Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, 's-Hertogenbosch.

Afb. 5. *Détail van de plattegrond van Grave uit 1797 van het voormalige kasteelterrein. Ter plaatse van het kasteel bevindt zich de 'kat'. Het voormalige 'grote lange huis', de marstal en het wagenhuis is in gebruik als militair arsenaal (gebouw 'G'). (Art. 14, Grave. Plan de la Ville de Grave, An. 5. Inspection du Génie, dépôt Vincennes).
Foto: H. W. Boekwijt.*

brouwhuis en de zuidoostelijke hoektoren. Uit de rekeningen en 17e eeuwse tekeningen (waarop de betreffende toren wordt weergegeven met getraliede vensters) is deze hoektoren met grote mate van zekerheid te beschouwen als de ronde gevangentoren, welke in de periode tussen 1517 en 1520 tezamen met de voorpoort werd hersteld en voorzien van een nieuwe dakconstructie.

Het zou voorbarig zijn om uit de reconstructie volgende conclusies te trekken over de vroegere bouwge-

schiedenis van het Graafse kasteel. Afgaande op de gepubliceerde bronnen werd het kasteel door Herman II van Cuyk in de 12e eeuw gesticht. De heren van Cuyk waren, zoals door J. E. Bogaers is aangetoond,¹⁵ aanvankelijk gevestigd in hun versterkte huis te Cuyk, dat zich aldaar bevond ter plaatse van de voormalige Romeinse vesting. Na verwoesting van het Cuykse kasteel vestigden de heren van Cuyk zich te Grave.

Afgaande op de rechthoekige aanleg van het complex in de 16e eeuw lijkt het in een dergelijke opzet op zijn vroegst uit het einde van de 13e eeuw te dateren. Het topografische bronnenmateriaal biedt te weinig aanknopingspunten om een vroegere woontoren terug te vinden, welke wellicht de 12e eeuwse kern heeft gevormd van het latere kasteel. Hoe dan ook, het complex lijkt in de 16e eeuw inmiddels te zijn uitgegroeid tot een conglomeraat van diverse bouwdelen uit waarschijnlijk diverse periodes. Nader onderzoek in Gelderse archieven kan wellicht hierin nog opheldering verschaffen.

Tijdens de nieuwbouw van het Rijkspolitiebureau in de Trompetterstraat te Grave werden in de jaren 70 restanten aangetroffen van een ronde toren, waarop een muur aansloot. Deze toren werd aanvankelijk geïdentificeerd als behorende bij het kasteel. Uitgaande van het in deze bijdrage genoemde bronnenmateriaal lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat deze toren zich bevond op de Bagijnenwal, welke met de 'nouvelle galerie' verbonden was met de rechthoekige noordwestelijke hoektoren van het kasteel.

Vermoedelijk zullen dit de enige archeologische gegevens blijven die ons meer informatie kunnen verschaffen over het Graafse kasteel. Het grootste deel van het kasteelcomplex is sinds het einde van de 17e eeuw begraven onder de 'kat' op het gevangensterrein. De aanwezigheid van dit monumentale en landschappelijk waardevolle bolwerk zal er hoogstwaarschijnlijk zorg voor dragen, dat het voormalig kasteelterrein, een belangrijk – overigens niet wettelijk beschermd – archeologisch monument, voor aantasting van het bodemarchief gespaard zal blijven. De Rijksgebouwendienst zal als huidige kasteelheer in deze ook een rol kunnen spelen als beschermheer . . . (Afb. 5).

's-Hertogenbosch
Voorjaar 1990

Noten

- ¹ H. W. Boekwijt, Bouwhistorische documentatie en waardebeoordeling 'Gevangenis de Raam', ambtelijke rapportage in het kader van de documentatie van monumenten in Rijksbezit. De verantwoordelijkheid voor deze documentatie berust bij het bureau Rijksbouwmeester, Adviesgroep Monumenten in Rijksbezit. Redactie: E. J. Nusselder.
- ² A.R.A., Raad van State, inv. code 1.01.19, nr. 1774, R.A.N.B., coll. Rijksarchief, res. Raad van State, inv. nr. 219.
- ³ R.A.N.B., coll. Rijksarchief, res. Raad van State, inv. 240. Uit betreffende vermelding kan worden opgemaakt dat de 'kat' inmiddels was voltooid, aangezien op dat tijdstip een aantal – nog bestaande – kazematten onder het verdedigingswerk werd aangelegd.
- ⁴ J. Leys, De invloed van Anthonis I en Rombout II Keldermans op de kasteelfortificaties, 155. In: H. Janse, R. Meischke, J. H. van Mosselveld, F. van Tyghem (red.), J. H. van Mosselveld (eindred.), Keldermans. Een architectonisch netwerk in de Nederlanden ('s-Gravenhage 1987).
- ⁵ R. Meischke en F. van Tychem, Huizen en hoven, gebouwd onder leiding van Anthonis I en Rombout II, 133, 135. In: H. Janse, R. Meischke, J.H. van Mosselveld, F. van Tyghem (red.), J.H. van Mosselveld (eindred.), Keldermans. Een architectonisch netwerk in de Nederlanden ('s-Gravenhage 1987).
- ⁶ Algemene Rijksarchiefbewaarpplaats (A.R.A.) Brussel, archieven van de Rekenkamers (chambre des comptes) nrs. 26432-26433. Fotografische reproducties van deze rekeningen aanwezig in het Streekarchivariaat Land van Cuyk, Grave.
- ⁷ H. B. M. Essink, De grootscheepse restauratie- en verbouwwerkzaamheden aan de graafse burcht tijdens het bewind van Graaf Floris van Buren, pandheer van de stad Grave en het land van Cuyk. In: H. Douma, H. Essink, B. van Zwieten (red.), Merlet, driemaandelijks blad van het streekarchivariaat land van Cuyk IV (1968), 28-42, V (1969), 5-14, VI (1970), 5-19, 32, 60, VII (1971), 48-66, 71-72, 85, VIII (1972), 58-66.
- ⁸ A.R.A. Brussel, Archieven Rekenkamers, nr. 26433.
- ⁹ Ibid.
- ¹⁰ Ibid.
- ¹¹ Ibid.
- ¹² H. B. M. Essink, De grootscheepse restauratie- en verbouwwerkzaamheden aan de graafse burcht tijdens het bewind van graaf Floris van Buren, pandheer van de stad Grave en het land van Cuyk. In: Merlet, driemaandelijks blad van het streekarchivariaat land van Cuyk VII (1968), 29, Merlet VIII, (1969), 14.
- ¹³ H. B. M. Essink, De grootscheepse restauratie- en verbouwwerkzaamheden aan de graafse burcht tijdens het bewind van graaf Floris van Buren, pandheer van de stad Grave en het land van Cuyk. In: Merlet, driemaandelijks blad van het streekarchivariaat land van Cuyk VII (1968), 29, Merlet VIII, (1969), 14.

¹⁴ A.R.A. Brussel, Rekenkamer, nr. 26433.

¹⁵ A.R.A. Brussel, Rekenkamer, nr. 26432.

¹⁶ Suggestie en vriendelijke mededeling: drs. H. Douma, archivaris Streekarchivariaat Land van Cuyk.

¹⁷ A.R.A. Brussel, Rekenkamer, nr. 26432.

Literatuur en Bronnen:

H. W. Boekwijt, Bouwhistorische documentatie en waardebeoordeling 'Gevangenis de Raam', ambtelijke rapportage in het kader van de documentatie van monumenten in Rijksbezit. De verantwoordelijkheid voor deze documentatie berust bij het bureau Rijksbouwmeester, Adviesgroep Monumenten in Rijksbezit. Redactie: E. J. Nusselder.

H. Douma, H. Essink, B. van Zwieten (red.), Merlet, driemaandelijks blad van het streekarchivariaat land van Cuyk IV (1968), V (1969), VI (1970), VII (1971), VIII (1972).

H. Janse, R. Meischke, J. H. van Mosselveld, F. van Tyghem (red.), J. H. van Mosselveld (eindred.), Keldermans. Een architectonisch netwerk in de Nederlanden ('s-Gravenhage 1987).

Streekarchivariaat Land van Cuyk, Grave

Algemeen Rijksarchief (A.R.A.), 's-Gravenhage

Algemeen Rijksarchief (A.R.A.), Brussel

Rijksarchief provincie Noord-Brabant (R.A.N.B.), 's-Hertogenbosch

Inspection du Génie (bibl.), Paris

Inspection du Génie, dépôt Vincennes

Streekmuseum Grave

De schrijver dankt met name drs. H. Douma (Grave), J. Hamers (Grave), ir. E. J. Nusselder ('s-Gravenhage) en prof. dr. J. G. N. Renaud voor hun adviezen en behulpzaamheid bij het totstandkomen van deze bijdrage.

Ir. H. W. Boekwijt is werkzaam als gemeentelijk bouwhistoricus van 's-Hertogenbosch. Hij verrichtte in 1984-1986 het bouwhistorisch onderzoek van de gevangenis 'de Raam' te Grave.

Afb. 6. Detail van de plattegrond van Grave met daarop aangegeven het kasteel en omgeving. Afgaande op de weergegeven bastionnering is de plattegrond vervaardigd vóór de vernieuwing van de vesting in de periode 1680-1683. (Atlas 106, Collection de Plans: France, Flandre, Hollande, Allemagne, Sièges, Camps, Batailles etc. 1589-1639, Inspection du Génie, bibl., Paris.) Foto: H. W. Boekwijt.